

COVID-19, ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО ЗА ФИНАНСОВАТА ГРАМОТНОСТ НА ДОМАКИНСТВОТА В БЪЛГАРИЯ

Ивелина Чавеова,

студент катедра “Икономика”

email: iveto_neli4aveova@abv.bg

***Резюме:** Домакинствата ежедневно вземат решения свързани с техните финанси. За да вземат правилни финансови решения домакинствата трябва да имат финансова грамотност. Пандемията COVID-19 предизвика глобална криза. Заети лица в сектори като туризъм, ресторантьорство и хотелиерство и др. останаха без работа и доходи от работна заплата. Пандемията повиши смъртността и много домакинства загубиха родител, а доходите им намаляха. Кризата предизвикана от COVID-19 поставя въпроси: Каква е финансовата грамотност на домакинствата в България? Какво е необходимо да се направи в България за повишаване финансовата грамотност на домакинствата?*

***Ключови думи:** риск, домакинства, финансова грамотност, банки, финансова култура, COVID-19*

COVID-19, A CHALLENGE FOR THE FINANCIAL LITERACY OF HOUSEHOLDS IN BULGARIA

Ivelina Chavoeva,

student Economics, Varna Free University

iveto_neli4aveova@abv.bg

***Summary:** Households make daily decisions about their finances. To make the right financial decisions, households must be financially literate. The COVID-19*

pandemic has caused a global crisis. Employees in sectors such as tourism, restaurants and hotels, etc. lost their jobs and income from wages. The pandemic has increased mortality and many households have lost a parent and their incomes have decreased. The crisis caused by COVID-19 raises questions: What is the financial literacy of households in Bulgaria? What needs to be done in Bulgaria to increase the financial literacy of households?

***Keywords:** risk, households, financial literacy, banks, financial culture, COVID-19*

1. ВЪВЕДЕНИЕ:

През 2019 година икономистите в целия свят заговориха за настъпване на икономическа криза. Едва ли някой е очаквал, че през март 2020 година светът ще бъде изправен пред непозната пандемия – Covid -19, която ще засегне цели сектори на стопанството, ще повиши заболеваемостта и ще отнеме живота на милиони хора по целия свят. Комбинацията между настъпваща криза и пандемия доведе до голям спад в икономиките на страните поради наложените локдауни. Европейският съюз отчете повече от 7% спад в БВП. Икономиките на страните по света ще навлязат в стагфляция. Новите икономически реалности потвърждават необходимостта високо ниво на финансова грамотност, която е необходимо да имат домакинствата.

2. ФИНАНСОВА ГРАМОТНОСТ НА НАСЕЛЕНИЕТО

Всяка икономическа криза засяга в по-голяма или по-малка степен различните сектори на икономиката. Едни сектори са засегнати повече други по-малко. Заетите лица в засегнатите сектори изложени на риск от безработица, или намалени приходи от бизнес на които са собственици. Това неминуемо води до намаление на техните доходи и влошаване на

финансовото им състояние. При всяка икономическа криза се наблюдава увеличение на инфлацията. Сега очакванията са между 4 -5 % инфлация на годишна база. Инфлацията ще повиши цените на стоките и услугите, ще оскъпи кредитите и ще намали доходността на инвестициите в нискорискови активи.

Пандемията предизвикана от Covid-19 изведе на дневен ред в държавите и обществото необходимостта от финансова грамотност и финансова култура на населението. Във време на пандемия се потвърждава, колко е необходимо домакинствата умението да управляват личните си финанси. Контролът над разходите, формирането на спестяване както и прогнозирането и управляват рисковете на които е изложен всеки човек и неговото домакинство са от изключителна важност за финансовото здраве на всяко едно домакинство и на държавата. Сектор домакинства има важно значение за развитието на икономиката на всяка страна. Демографската структура на домакинствата и качеството на човешкия капитал са важна предпоставка за икономическия растеж на държавите. Над 70% от БВП се формира от разходите на домакинствата за крайно потребление. [Къновски, Радослав, 2015, с. 323]

Домакинствата получават доходи от различни източници като основният източник на доходи за домакинствата в България е работната заплата. Тя формира над 50% от доходите на домакинства. За много от тези домакинства и техните членове работната заплата е единственият източник на доход. За да получава работна заплата всеки човек трябва да е здрав и работоспособен. Загубата на работна заплата поради влошено здраве предизвикано от заболяване или принудителна безработица се отразява негативно върху финансовото състояние на домакинствата. При икономически кризи безработицата нараства, а ръстът на работната заплата

се забавя. Обезщетенията за безработица в България компенсират около 60% загубата на доходи от труд. Срокът до който могат да се получават обезщетенията е до една година.

Ниското ниво на работните заплати в България не позволява на много семейства с двама работещи родители да издържат две деца. По данни на КНСБ за издръжка на четиричленно семейство са нужни 2542 лв. за четвъртото тримесечие на 2020 г. За съжаление близо 68% от четиричленните семейства в България живеят с доходи под необходимия. Това явление е известно в икономиката като работещи бедни.

Covid-19 повлия на доходите от работна заплата в две насоки:

- загуба на работа поради пандемията;
- смърт на един от родителите в семейството причинена от Covid-19.

В резултат на това, засегнатите семейства ще изпитват временна или трайна загуба на доход. Трайната загуба на доход на засегнатите от Covid-19 семейства не може да се компенсира напълно чрез системите за социална сигурност. При липса на застраховка „Живот” семейства с починал родител от Covid-19 са обречени в бъдеще на финансови трудности и на бедност, защото ще зависят от доходите само на един родител. Ниските доходи и недостатъчната финансова грамотност на домакинствата в България са една от причините голяма част от населението в страната да няма застраховка „Живот”, която да компенсира загубите на доход.

Вторият по важност източник на доход за домакинствата е доходът от пенсии. Размерът на пенсиите варира в границите от 300 лв. до 1440 лв. за 2021 г. Пенсионерите получиха допълнителна добавка към пенсиите си от 50 лв. за времето на пандемията. За около 770 хил. души в България,, които получават минимална пенсия това увеличение е чувствително. Минималната пенсия в България е 250 лв. за 2020 г и 300 лв. за 2021 г. Хората, които

получават минимална пенсия живеят под линия на бедност, които е 363 за 2020 и 369 лв. за 2021 г. Пенсионерите с ниски пенсии трудно биха могли да формират спестявания, в достатъчен размер които да им помогнат да посрещнат извънредни разходи. Covid-19 засяга предимно население в над трудоспособна възраст. Пенсиите на пенсионерите са важна добавка към домакинските бюджети за много домакинства в страната. При смърт на пенсионер и загуба на дохода от пенсия се влошава финансовото състояние на много домакинства в България.

Населението на България както и населението на повечето държави от ЕС застарява. Това означава, че в бъдеще България ще бъде нация от пенсионери. Работоспособното население, което трябва да издържа един пенсионер чрез осигурителните си вноски ще намалява. Дефицитът в бюджета на НОИ ще се увеличава, а държавата ще е принудена да прави все по-големи бюджетни трансфери от държавния бюджет към бюджета на НОИ. Тези мрачни прогнози извеждат на преден план въпроса, какъв ще бъде размера на пенсиите на бъдещите пенсионери? За да получават доходи, които са достойни за живот работещите днес трябва да поемат инициативата и да се погрижат за своето финансово благополучие в бъдеще. Да се разчита само на държавата да обезпечи финансово всеки бъдещ пенсионер при тежката демографска ситуация в България е наивно.

3. ФИНАНСОВА ГРАМОТНОСТ

Икономическата криза и пандемията Covid-19 показаха необходимостта от повишаване нивото на финансова грамотност и финансова култура на домакинствата в България, защото задълбочи финансовата уязвимост на домакинствата. Страховете предизвикани от кризата и финансовите сътресения накараха хората в България да се замислят как

управляват личните си финансите? Вземат ли рационални и ефективни финансови решения свързани с:

- съставянето на домакински бюджет и контрол над разходите;
- формиране на спестявания и инвестиране на тези спестяванията;
- управление на кредитите и кредитната им задлъжнялост;
- предпазване от рискове на които е изложено домакинството.

Пандемията даде силен тласък на дигитализацията на финансовия сектор по света. България не прави изключение във финансовата дигитализация. Със засилването на дигитализацията финансовите продукти и услуги стават все по-широко достъпни за голяма част от населението. Младите хора с удоволствие се възползват от финансовата дигитализация. Възрастните хора в голяма степен не успяват да се справят с електронното и мобилно банкиране поради дигитална некомпетентност. От друга страна финансовите продукти през последното десетилетие стават все по-многообразни и сложни и са по-трудни за разбиране от обикновения човек, които няма задълбочени финансови познания. Макар да се твърди, че финансовата грамотност и финансовата култура са лична отговорност на всеки, считаме, че е необходима инициатива на държавата чрез организиране на образователни програми кампании за повишаване нивото на финансова грамотност в България. Само чрез съвместни действия на държава, финансови институции, надзорни органи и образователната система ще се постигне високо ниво на финансова грамотност.

Финансовата грамотност е инвестиция в човешки капитал. Тя е дългосрочен процес, който трябва да започне в ранна детска възраст и да продължи през целия съзнателен човешки живот, защото финансовите решения съпътстват всеки човек през житейския му път. Финансовата грамотност на домакинствата им позволява по-лесно да преодолява

икономическите кризи, да са по-подготвено за тях и да са финансово устойчиви.

Финансовата грамотност на домакинствата в България е обект на изследване в научните трудове на редица автори. Различните автори влагат различно съдържание във финансова грамотност според целите на изследването.

Според едни автори, Финансовата грамотност можем да дефинираме като способност да се вземат финансови решения, съставяне и изпълнение на домакински бюджет, избор на финансови инструменти и управление на риска. Тя е важна не само за отделния човек, но и за обществото като цяло. Хората, които добре управляват домакинските си бюджети са по-добри предприемачи и мениджъри и по-лесно се справят с рисковете, на които са изложени.[Къновски, Радослав, 2012, с.89] Според други автори, Финансовата грамотност предполага подобно на финансовата култура влагането на здрав разум във финансовите дела, но вече допълнено от някакво ниво на финансова компетентност, както при боравенето с личните финанси на индивида така при взаимоотношенията на индивида с финансовите институции и фиска. Финансовата грамотност се изразява още и във вземането на резултатни и ефективни финансови решения в резултат, на които се постига превес на приходите над разходите при спазване законодателството на отделната страна. [Тонев, Младен,2015,с.25-35].

Можем да направим извода, че финансовата грамотност на домакинствата са знания, умения и навици свързани с формирането и изпълнението на бюджет, взаимоотношения на домакинствата с финансовите институции и фиска, анализ и селекция на финансови инструменти и управление на риска. Управлението на риска от домакинствата е важно за запазване на финансовото им благосъстояние. Пандемията Covid-19 е

породното доказателство защо домакинствата е необходимо да познават и управляват риска на които са изложени.

Считаме, че факторите, които влияят на риска на домакинствата по време на пандемията предизвикана от Covid-19 са две основни групи: вътрешни фактори и външни фактори. Вътрешните фактори са свързани с членовете на домакинствата, техните навици, привички, образование и възраст.

Към вътрешните фактори, които влияят върху риска за домакинствата можем да причислим:

- ниско ниво на образование, от което зависи нивото на доходите на домакинството;
- ниско ниво на финансова грамотност на членовете на домакинството;
- ниска склонност към спестяване в домакинството;
- ниска застрахователна култура и нежелание за сключване на застраховки;
- висока склонност към поемане на риск, хазартна зависимост и др.
- незаинтересованост за здравето и недоверие в съвременната медицината;
- вътрешна увереност, че всяка непозната „заплаха“ е резултат от световна конспирация.

Към външните фактори които влияят върху риска на домакинствата можем да посочим:

- нестабилност на световната и националната икономика;
- неспособност на правителството за ефективно справяне с пандемията;

- слаба и неефективна система за социална защита на населението;
- опасност от покачване на инфлацията в световен и национален мащаб;
- намаление на доходите на домакинствата в резултат на инфлацията;
- обезценяване на спестяванията на домакинствата в резултат на инфлацията;
- поскъпване на кредитите, на които лихвените проценти са обвързани с индекс.

Рисковете, на които са изложени домакинствата в България по време на пандемията могат да бъдат класифицирани в следните признаци:

а) според вероятността да настъпят рисковете биват:

- прогнозируеми рискове;
- непрогнозируеми рискове;

б) според размера на финансовата загубата, която причиняват за домакинствата рисковете биват:

- приемливи рискове;
- неприемливи рискове;

в) според резултатът върху финансовите потоци на домакинствата от тяхното реализиране, рисковете биват:

- рискове, които причиняват финансови загуби на домакинствата;
- рискове, които водят до пропуснати ползи за домакинството;

г) според възможността за търси застрахователна защита, рисковете биват:

- застраховаеми рискове;
- незастраховаеми рискове.

Дейността на всяка една икономическа единица е свързана с риск. Това се отнася и за домакинствата. Домакинствата имат свобода да вземат самостоятелни решения, в това число и икономически. От способността им да вземат правилни решения, зависи тяхното богатство и просперитет. Едно от най-важните икономически решения за домакинствата е свързано с рисковете, на които те са изложени и тяхното управление.[Къновски, Радослав, 2012, с.343]

Считаме, че при управлението на риска домакинствата могат да приложат следните методи за неговото управление:

- отказ от дейности, свързани с неприемливи рискове;
- профилактика на риска;
- формиране на резервен фонд за покриване на разходи в резултат на проявлението на риска;
- търсене на застрахователна защита за покриване на щети.

За да покрият финансовите загуби, които са претърпели от Covid-19 домакинствата имат три възможности:

- трябва да са имат формиран резервен фонд, и със средства от фонда да самофинансират загубите;
- да имат сключена застраховка и да бъдат възмездени от застрахователя при настъпване на рисково събитие;
- комбинация от горепосочените две възможности.

Формирането на резервен фонд става за сметка на спестяванията на домакинствата. За да формират спестявания домакинствата трябва ежегодно да планират, съставят и да изпълняват семеен бюджет. Да контролират разходите, така че доходите им да превишават разходите и да образуват спестявания. Една част от домакинствата в България декларират че нямат спестявания. Причините за това може да са две. Едната причина е много

ниските доходи на домакинствата. Ниските доходи стигат само разходи от първа необходимост. Такива домакинства живеят под линията на бедност. Втората причина за липса на спестявания е неумението да се спазва финансова дисциплина от някои домакинства или отделни техни членове. Финансовата дисциплина на домакинствата можем да дефинираме като строго спазване на планираните по вид и размер разходи за всеки бюджетен период. Неспазването на финансова дисциплина пречи на домакинства със средни и високи доходи да формират спестявания и да формират резервен фонд от които да покрият извънредните разходи в резултат на настъпил риск. Такива домакинства често прибегват до кредити за покриване на извънредните разходи. Има домакинства със средни и високи доходи, които затъват в дългове, поради липса на финансова дисциплина.

Пандемията Covid-19 повиши нивата на спестовност за голяма част от домакинствата в България. Повечето домакинствата, които имат средни и високи доходи формираха значителни спестявания. Голяма част от тези спестявания се насочиха към банковата система, защото банковият депозит е най-лесен и предпочитат инструмент за влагане на спестяванията на населението. Депозитите на домакинствата в банковата система нарастнаха с 5 396 935 хил. лв. за периода 31.01. - 31.12. 2020 г. и достигнаха до 61 041 560 хил. лв. към 31.12.2020 г. Средствата, които се съхраняват в депозитите на домакинствата могат да се използват за самофинансиране на загуби при настъпване на риск.

Втората възможност за покриване на финансовите загуби на домакинствата е те да имат сключена застраховка. Търсенето на застрахователна защита ще нарастне в резултат от пандемията предизвикана от Covid-19. Домакинствата ще търсят застрахователна защита най-вече чрез застраховки „Живот” и „Здравни застраховки”. Covid-19 повиши смъртността

и е причина за преждевременна смърт на много хора, които са в трудоспособна възраст. Това намали доходите на техните семейства. Спестяванията на тези семейства в България ще се окажат недостатъчни, за да покрият загубата на доход. Частично тази загуба на доход може да бъде покрита чрез застраховка „Живот”. Поради това считаме, че търсенето на този вид застраховки от домакинствата в бъдеще ще се увеличи. Животозастрахователния пазар в България ще бъде индикатор за поведението на домакинствата и тяхната реакция към риска от Covid-19. Може да се очаква, че застрахователни компании, които включат риска от Covid-19 в полиците си за да увеличат своя пазарен дял в бъдеще.

Таблица № 1 Структура на премийния приход по класове застраховки на животозастрахователния пазар в България за 2020 г.

№	Класове застраховки	Пазарен дял към 31.01.2020 г.	Пазарен дял към 31.12.2020 г
1	Застраховка „Живот” и рента	53,1%	48,1%
2	Застраховка „Заболяване”	19,2%	15,3%
3	Застраховка „Злополука”	3,8%	3,2%
4	Допълнителна застраховка	5,1%	7,5%
5	Изкупуване на капитал	0,0%	0,0%
6	Застраховка „Живот” свързана с инвестиционен фонд	17,4%	24,3%
7	Женитба и деца застраховка	1,4%	1,6%

Източник: КФН

В Таблица № 1 са представени данни за структурата на премийния приход по класове застраховки в България за периода 31.01.2020 -31.12.2020 г. От данните можем да определим предпочитанията на домакинствата в

България. Наблюдават се тенденции на намаляване дела на застраховка „Живот” и рента и увеличаване делът на застраховка „Живот” свързана с инвестиционен фонд. Причината за това е желанието на застрахованите да застраховат живота си и да инвестират. Инвестиционните фондове, които предлагат застрахователите са алтернатива на банковите депозити. Рискът при тези фондове е по-висок в сравнение с банковия депозит, но и очакваната възвръщаемост е по-висока. Това е рационален избор от страна на домакинствата като се има в предвид, че лихвата по банковите депозити за домакинствата е близка до нула.

Голяма част от домакинствата в България имат ниска застрахователна култура. Застраховките, които се предлагат в България са сложни и затрудняват индивидуалните инвеститори при избор на най-подходящата за тях застраховка. Поради това при избор на застраховка, ако лицето желае да бъде включено покритие на Covid-19 трябва да анализира внимателно клаузите в застрахователната полица. Необходимо е лицето, което желае да сключи застраховка да се убеди, че:

- в полицата не са изключена рисковете от пандемии, епидемии и вирусни инфекции;
- при застраховките „Живот” да се провери дали има клауза, че полицата не покрива смърт причинена от вирусна инфекция;
- застрахователите могат да откажат плащане по застраховка „Живот”, в случаите, когато застрахования е предприел рискови пътувания в страни с върлуващи епидемии.
- какви действия е необходимо да извърши застрахования по полицата.

4. ЗАКЛЮЧЕНИЕ:

Финансовата грамотност е необходима за просперитета на всяко домакинство. Тя съпътства всеки човек през жизнения му път, защото през целия живот се вземат важни финансови решения от които се повлиява финансовото състояние на всеки индивид и неговото семейство. Финансовата грамотност е особено важна по време на кризи, когато рисковете се увеличават и се проявяват комплексно. Финансовите знания, навици и поведения придобити и усъвършенствани в семейството, училище и университет са предпоставка за добро управление на личните финанси във всеки един етап на икономическия цикъл. При настъпване на криза домакинствата трябва да бъдат подготвени, за да понесът по-лесно последиците от нея. За това е необходимо домакинствата да имат високо ниво на финансова грамотност.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:

1. Къновски, Радослав, АНАЛИЗ НА СПЕСТЯВАНИЯТА НА ДОМАКИНСТВОТА В БАНКИТЕ, ЮБИЛЕЙНА МЕЖДУНАРОДНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ, РАЗВИТИЕТО НА БЪЛГАРСКАТА ИКОНОМИКА- 25 ГОДИНИ МЕЖДУ ОЧАКВАНИЯТА И РЕАЛНОСТИТЕ, Свищов, 2015, стр.323.

2. Къновски, Радослав, ФИНАНСОВА ГРАМОТНОСТ НА ДОМАКИНСТВОТА В БЪЛГАРИЯ, Осма международна научна конференция на младите научни работници, „ИКОНОМИКАТА НА БЪЛГАРИЯ- СЪВРЕМЕННИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД

МАКРОИКОНОМИЧЕСКАТА ПОЛИТИКА, ФИНАНСОВИЯ СЕКТОР И РЕАЛНИЯ БИЗНЕС, УНСС, София, 2013, стр.89

3. Тонев, Младен, Финансова грамотност или финансова култура – параметри на дискусия, Доклад за Заключителната конференция по Проект „Развитие на иновативен модел за трансфер на знание и иновации” между Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“ и Университета “Ковънтри” BG051PO001-7.0.07-0131-C0001., Варна, ВСУ, 2015, стр. 21-35

4. Къновски, Радослав, УПРАВЛЕНИЕ НА РИСКА ОТ ДОМАКИНСТВОТА В БЪЛГАРИЯ, СТРАТЕГИЯ ЗА РАЗВИТИЕ НА БЪЛГАРСКАТА ИКОНОМИКА И ВЪНШНОИКОНОМИЧЕСКА ДЕЙНОСТ СЛЕД КРИЗАТА, Сборник с доклади от научна конференция на младите изследователи, ВСУ, Варна, 2012, стр. 343

5. www.bnb.bg

6. www.fsc.bg